

XI. YÜZYILDA TÜRK DÜNYASINDA HABERLEŞME METONİMİLERİ

*Abdullah KÖK**

ÖZET

Haber, insanlığın hayatında her zaman önemli bir yer tutmuştur. Bazen araçlar bazen de sözcüklere yüklenen ifadeler haber vasıtası olmuştur. Bu çalışmada DLT, KB, AH ve Hakaniye Türkçesi ilk Kur'an çevirilerinden tespit ettiğimiz haberleşme ile ilgili sözcüklerin metonimili kullanımları verilmeye çalışılacaktır. XI. yüzyılda haberleşme ile ilgili sözcüklerin Türk muhayyilesindeki kavram alanları üzerinde durulacaktır. Anlam bilimi, özellikle idrâk anlam bilimi bakımından haberleşme ile ilgili sözcüklerin metonimili kullanımları tespit edilerek sözcüklere semantik açıdan yaklaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Hakaniye Türkçesi, Haberleşme, Metonimi.

COMMUNICATION METONYMIES IN THE TURKIC WORLD OF THE CENTURY XI

ABSTRACT

News has always been important for human beings. Expressions imposed on instruments or words have become means of news. In this study, metonymic usages of communication-related words found in the first translations of the Quran into DLT, KB, AH and Hakaniye Turkish will be provided. The conceptual realms of communication-related words in the 11th Century Turkish imagination will be explored. The metonymic usages of communication-related words will be determined in terms of semantics, especially of cognitive

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı Öğretim Üyesi.
akok27@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

semantics, and words will be considered from the semantic point of view.

Key Words: Turkic World, Hakaniye Turkish, Communication, Metonymy.

Giriş

Her kültür, kavramları ifade edebilmek için kendine ait olan kelimeleri kullanır. Her dil ise dünyayı kendi zihin süzgecinden geçirerek yansıtır. Bu yansıma şekli farklı kültürlerle sahip milletlerde değişiklik göstermektedir. İlk olarak Wilhelm von Humboldt'un *dilin iç formu* (innere Sprachform) kavramı ile ifade ettiği görüşleri, daha sonra L. Weisgerber ve B. Whorf'un da aynı doğrultudaki görüşleriyle örtüşür. Buna göre her dilin kendine özgü, "*dünyayı anlama ve anlatma yolu*" vardır (Aksan 1978: 33). Metonimler, anlatımı kolaylaştıran, güçlendiren, günlük dilde ve deyimlerde, edebiyat dilinde, özellikle şiir dilinde rastlanan bir aktarma türüdür. Konuşurları farklı olsa bile, genel Türk dili alanında da kendine özgü bir "*dünyayı anlama ve anlatma yolu*" vardır. Türk dilinin söz varlığındaki kavramların zenginliğinde metonimler ayrı bir öneme sahiptirler.

Metonimi

Metonimi¹ yaygınlıkla kullandığımız bir anlatım yoludur. İsmi Yunancadan alan ve "*adını değiştirmek*" anlamına gelen *metonimi*, bir kavramın (ya da bir ismin) benzerlik dışında ilgili olduğu diğer bir kavramı gösteren kelimeyle anlatılmasıdır. Metonimi mecazın bir çeşidi olarak iki kavram ya da kavramlar grubunun birbirinin yerine temsil edildiği durumlarda kullanılır. Metonimide iki yapı arasında değiştirim söz konusudur. Gibbs (1994), Lakoff-Johnsonların çalışmaları (1980) metoniminin de metafor gibi kavramsal olduğunu, sadece kelimeler arasındaki ilişki olduğunu açıkça göstermiştir. [Kövecses ve Radden 1998: 38]. Metonimi "bir kavramın ilgili veya bağlantılı olduğu başka bir kavram vasıtasıyla anlatılması" şeklinde tanımlanabilir.

Anlam bilimciler, mecazları daralma, genişleme veya anlam aktarımı şeklinde bir mantık çerçevesi içinde toplarlar. Parça

¹ **Metonimi** Türkçe kaynaklarda "ad aktarması , mürsel mecaz, mecazi mürsel, düz değişmece" olarak geçmektedir Bkz. M. Kaya Bilgegil (1980:169-175 *mürsel mecaz*); Doğan Aksan (1978 ve 1990: *ad aktarması*); Vardar (1998:89 *düz değişmece*); İsa Kocakaplan (1992: 97-100: *mecaz-ı mürsel*)" Külekçi (1995: 19-30 *mecaz-ı mürsel*).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bütünün, cins türün yerine geçerse daralma olur; bütün parçanın, tür cinsin yerine geçtiğinde ise genişleme görülür. Guiraud, metafor ve metonimi anlam aktarmaları olarak değerlendirmiştir (Guiraud 1984: 42-43). Reisig de bu olayın tanımını “eylem anlatan tasavurları değiştirme” şeklinde yapmıştır. Metonimide “bir kavramın doğrudan doğruya onu gösteren göstergeyle değil, ilgili, bağlantılı olduğu bir başka göstergeyle dile getirilmesi” söz konusudur.

Anlam değişimlerinde özellikle başka anlama geçiş, bazı araştırmacılar tarafından, anlamda bir değişme olarak değil, ad değişmesi olarak ifade edilmiştir. Aksan’a göre de metonimleri anlam değişmelerinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü her ne kadar bazı metonimler, yerleşip kavramı anlatan kelimeyle eş anlamlı duruma gelmişlerse de bunların hepsi aynı özelliği göstermezler. Bu bakımdan bu aktarmaları, her zaman yerleşmediklerini göz önünde bulundurarak, anlam değişmelerinden ayırmak gerekmektedir. Ancak, metonimilerin de metaforlar gibi çok anlamlılığın meydana gelmesine yol açtıkları bir gerçektir. Metonimi, söz varlığını geliştiren, genişleten bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örneklere bakalım:

Kafkasya’da Ankara’nın arabuluculuk girişimi sonuçsuz kaldı.

Ankara ile; hükümet, bakan ve kabine’den bir yetkili kastedilmektedir. Ancak Ankara bütün olduğundan bütün parçayı temsilen kullanılmıştır.

Edebiyat biliminde *mecaz-ı mürsel* veya *mürsel mecaz* adı verilen söz sanatı metonimi ve sinekdokayı da içine alan, onlarla aynı nitelikleri taşıyan bir anlam olayıdır. Sinekdok/Sinekdoka metonimin parçanın bütünün yerine geçtiği özel durumu olarak kavramlaştırılır. Sinekdoka adı altında toplanan bütün metnonimler aynı zamanda sistemattiktir ve sadece *bütün yerine parça ilişkisi* üzerinde değil, *ürün yerine üretici* “Ford aldı”, *kullanıcı yerine nesne* “Otobüsler grevde”, kontrol edilen yerine eden “Bir Mercedes bana arkadan vurdu”, *sorumlu insanlar yerine kurum* “Ordu tasarımı tekrar uygulamaya koymak istiyor”, *kurum yerine mekan* “Beyaz Saray herhangi bir şey söylemiyor”, *olay yerine mekan* “Tayland’ın başka bir Vietnam olmasına izin vermeyelim” ilişkileri üzerinde sistemleşir.(Lakoff-Johnson 2005:60-68)

Bilgegil, bu söz sanatını, bir sözün, arada gerçek anlamını düşünmeye bir engel bulunmak şartıyla, benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi anlamı dışında kullanılması olarak açıklamış ve bu ilgi yüzünden söze ait gerçek anlamdan önce mecaz anlamın akla

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geldiğini, bunun sebebini ise bu bağın hiçbir itibarlığe yer verecek durumda olmaması veya sabit olması, fiilen veya kuvve hâlinde anlamda mevcut bulunduğu şeklinde açıklamıştır (Bilgegil 1989: 168-169). Hemen hemen bütün dillerde görülebilen bu anlam olayında, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, aralarında benzerlik ilişkisi bulunmayan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavram aracılığıyla anlatılmak istenen kavram dile getirilir. Metoniminin bir çok örneği parça-bütün ilişkisine dayanır.

Bilgegil *mürsel mecazı* meydana getiren ilgilerin sayısının çeşitli dillerde değişiklik gösterdiğini ve bu ilgilerin Türkçede -en mühimleri- on civarında olduğunu belirtmiştir [Bilgegil 1989: 169-174].

Haber is. Arapça. Haber sözcüğü TS şu şekilde açıklanır. 1. Bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi, salık. 2. İletişim ve yayın organlarında verilen bilgi. (TS 823 b).

Bu çalışmada XI. yüzyılda Türk dünyasında haberleşme ile ilgili görülen dokuz sözcük üzerinde durulmuş ve bu sözcükler metonomi bakımından değerlendirilmiştir.

1. arkış “kervan” XI. Yüzyılda Türk dünyasını tasavvur ettiğimizde kervanların ticaret hayatındaki öneminin yanında haberleşme görevini de üstlendiğini Kaşgarlıının kaydından anlamaktayız. Arkış develerden oluşmaktadır. Kervanın gelmesi “haber” iletilmesi olarak algılanmaktadır.

arkış sözcüğü Orhun Yazıtlarında arkış tirkış sözcüğü ile ikileme olarak kullanılmıştır. *Ötükän yir olurup arkış tirkış isar näj buıug yok.* [KT G 8].

DLT de *arkış* sözcüğü tek başına kullanılır. Yurdundan uzak düşmüş birine gönderilen kimse *anıı arkışı keldi*. “Onun habercisi geldi”. [Atalay; 1986; DLT I-97].

KB’de

bu ajun tüşün ol sen arkış sanı

tüşündä năçä bolga arkış küni [Arat;1979; KB-I 1443]. “Bu dünya bir konaktır, sen kendini kervan say; kervan konakta ne kadar kalabilir”.

TİEM 73 te arkış sözcüğü hem kervan kafile hem de müjdecisi sevinç habercisi olarak kullanılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kaçan et(t)i ärsä anlarğa etigläri (8) kıldı suw eĞişi
 kaĞaşınıñ yüki içindä yana orladı orlağuçılar ay silär **tewälig arkışlar**
 silär (9) oğrılar silär. [Kök; 2004. TIEM 73 179r/8=012/70]. “Onlara
 donanımlarını donattığında su kabını kardeşinin yükünün içine koydu,
 ardından bir çağırıcı: ‘Ey kafile! Gerçekten siz hırsızlarsınız!’”. [Gülle
 II; 2004; 131]

kaçan käldi ärsä **sävünçi arkış** kämışti anı yüzi üzä [181v/1]
 äwrüldi yandı körmäki. [Kök; 2004. TIEM 73
 181r/9=012/96]. *Müjdeci gelip onu/gömleği yüzüne koyunca anında
 gören oldu.* [Gülle II; 2004; 140]

Yukarıdaki örneklerden “*Arkış haberdır. Haber beklemektir.
 Haber istenilendir, merak edilendir, beklenilendir. Haber sevinçtir,
 sevinç güzelliğidir. Haber bilgidir. Bilgi salık vermektir, tavsiye
 etmektir*” metonimlerini çıkarabiliriz. *arkış* sözcüğü bütün söylenip
 parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi)
 kurulmuştur.

2. atçı

at sözcüğü +çı isimden isim yapma ekiyle yapılmıştır. *atçı*
 sözcüğü XI. yüzyıl metinlerinde yalnızca KB’de tanıklanmıştır.
 Sözcük metonimli kullanılmıştır. *atçı* sözcüğü ile can alan melek/ölüm
 meleği Azrail kast edilmektedir. KB’de dört yerde geçen *atçı* sözcüğü
 ile Azrail kast edilmiştir.

başında bir atçı maña suw berür

alır män tüketü içip öz kanur [Arat;1979; KB-I 6035]. “*Son
 basamakta bir atlı bana su verdi; (atlının) verdiği suyu alıp, sonuna
 kadar içtim ve suya doydum*”.

başına ağıp men ol atçı kälip

maña berdüki suwnı içtim alıp [Arat;1979; KB-I 6054].
 “*Sonuna kadar yükseldim ve o atlının gelerek bana verdiği suyu alıp
 içtim*”.

ol atçı turur kör atalığlarığ

atasız kılığlı ay kılkı arığ [Arat;1979; KB-I 6055]. “*Ey temiz
 yaradılışlı! Atalıları atasız bırakan bu atlıdır*”.

ol atçı turur kör itilmişläriğ

buzuğlı yorıtmağlı canlığ tiriğ [Arat;1979; KB-I 6056].
 “*Düzeni bozan ve hayattaki canlıları hareketsiz bırakan bu atlıdır*”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010

Türk'ün muhayyilesinde Azrailin vasıtası attır. Burada atçı tabirinin kullanılması atın ulaşım vasıtası oluşu, bir yerden bir yere nakletmesiyle ilgilidir. Azrail, ruh denen şeyi taşıması zaman ve mekânda yer değiştirmesi ile bu adla anılmıştır. *Atçı süvaridir. Süvari hızlıdır. Hız çabukluktur. Süvari korkulandır. Atçı korku salandır. Korku aklın baştan gitmesidir. Aklın baştan gitmesi sağlıksız düşünmektir. Atçı güçlüdür. Güçlü yok edendir, ortadan kaldırandır, atçı öldürendir, can alandır.* atçı sözcüğü ile Azrail kast edilmiştir. Parça söylenip bütün kast edilerek parça-bütün (cüz'ü söyleyip küllü kast etmek) ilğisi kurulmak suretiyle metonimi yapılmıştır.

3. Çaw/Çawık-/Çawlan-

Çaw “Ses, seda, şan, şöhret, ün” anlamına gelen sözcükte çaw isim kökünden çaw+ı-k- ve çaw-la-n- fiilleri meydana gelmiştir. Çaw sözcüğü, DLT, KB, TİEM 73, RYLANDS’da tanıklanmıştır.

Çaw sözcüğü DLT’ de şu şekilde tanıklanmıştır.

Bakmas budun sewüksüz

Yudkı yüdhi saranka

Kazgan ulıç tüzünlük

Kalsun çawıñ yarınka. [Atalay 1985; DLT –II 250]. “*Millet sevgisiz, yüzü ekşi, cimri kimseye bakmaz. Yavrurum iyi huy kazan, şöhretin yarına kalsın.*”

KB’de sözcük;

kü **çaw** at tiläsä tuz äkmäk yetür

tiriglik tiläsä anı ok yetür [Arat; 1979; KB I 2320]. “*Şan, şöhret, ün istiyorsan başkalarına tuz ekmek yedir. Yaşamak istersen yine aynısını yap.*”

TİEM’73 te sözcük;

‘özr kııurlar silärkä kaçan yansa silär anlarğa. (8) ayğıl ‘özr kıılmañlar bütmez miz silärkä. uqturdı biziñkä tañrı silärniñ **çawıñızlarını**. [148v/8=009/094]. “*Kendilerine geri döndüğünüzde size mazeret gösterirler. De ki: “Mazeret göstermeyin, size kesinlikle inanmayız, gerçekten Allah bize durumlarınızdan haber verdi.”* 009/94 [Gülle II-5; 2004].

Çawık- “Seslenmek, şöhret bulmak, nam salmak, ünlenmek” Sözcük DLT ve KB tanıklanmıştır.

KB’ de

negü ter eşitgil kutı belgülüg

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kutı birle ilde **çawıkmiş** külüg [Arat 1979; KB I 3071] “*Baht bulan ve bu suretle memlekette şöret, nam salan insan ne der, dinle!*”.

DLT’te

er **çawıktı** “*adam ün sahibi oldu, ünlendi*”. [Atalay 1985; DLT II 117]

Çawlan- “Şanlanmak, şöretlenmek, ün sahibi olmak”

kelir kut kişikâ atı çawlanur

yañı ay tæg artar yarukı tolur. [Arat 1979; KB I 740]
“*İnsana kut gelir, ünlenir; yeni ay gibi büyür ve parlaklığı artar*”.

akı bolsa bağlär atı çawlanur

atı çawı birlä ajun bāklänür [Arat 1979; KB I 2050]
“*Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır. Bu şörtle dünya korunur*”.

Bu kullanımlardan hareketle “*Çaw/Çawık-/Çawlan-ünlenmektir, nam salmaktır, şöret bulmaktır, sesi gitmektir. Ses haberdır. Haber yayılmaktır. Yayılmak kapsamaktır. Kapsamak içine almaktır*” metonimilerini çıkarabiliriz. Parça söylenip bütün kast edilerek parça-bütün (cüz’ü söyleyip küllü kast etmek) ilgisi kurulmak suretiyle metonimi yapılmıştır.

4. Okı-/okıçı/okıgçı/okıgu/okıl-/okıtsa-okıtçı

Sözcük DLT, KB, TİEM 73, RK, AT, yukarıdaki şekilleri ile geçmektedir.

Sözcük DLT’te **Okı-/okıl-/okın-/okış-/okıt-/okıtsa** [Atalay 1986; DLT IV 430].

“ol mäni okıdı = **O beni çağırdı**” [Atalay 1985; DLT II 254]

“ol bitik okıtsadı = o, mektup okutmak istedi” [Atalay 1985; DLT I 302]

KB’de **Okı-/okıçı/okıgçı/okış-/okıt-/okıtçı/okıtgu**

tirär sän yumıtsa saçar sän kamuğ

Okır sän yüz ursa yapar sän kapuğ [Arat;1979; KB I 719]
“*Yığarsın; toplanınca, tekrar hepsini dağıtırsın; önce çağırırsın; fakat gelince, kapını kaparsın*”.

okıçı ol ärdi bayattın saña

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

sän ötrü köni yokla kirdiñ toña [Arat;1979; KB I 36] “*O sana Tanrı tarafından gönderilen davetçi idi; Ey yiğit! Sen bundan dolayı doğru yola girdin*”.

Okıgçı kelürkä anunğu kâräk

Uzun yol yorırka itüngü kâräk [Arat;1979; KB I 1473] “*Davetçinin gelmesine hazırlanmak ve uzun yol yürümek için, hazırlık gerekir*”.

tapuğçı yañılsa **okıtğu** kâräk

nägükä yañılmış ayıtğu ög kâräk [Arat;1979; KB I 641] “*Eğer hizmetkar yanılırsa, onu çağırarak ve neden yanılmış olduğunu sormak lazımdır*”.

Okıtçı mini ıdtı emdi saña

meni yalnız ıdma ay ersig toña [Arat;1979; KB I 3470] “*Şimdi sana davetçi olarak beni gönderdi; ey mert yiğit beni yalnız gönderme*”.

TİEM 73’ te **Okı-/oku-**

aygıl (6) **okı**lar ortaklığınıza yana al kılıñlar maña küğmāñlär maña. 135v5-6/007/195 [Kök 2004;28 s 125]. “*Çağırın ortaklarınızı, sonra tuzak kurun bana, bana göz açtırmayın*”. [Gülle I 2004; 524 s.]

okılar tanuğlarınıza tañrıda adın (6) äğär ärsä silär çın sözlüglilär 4r/5=002/023 [Kök 2004;28 s]. “*Doğru söyleyenseniz Allah dışında Allah’ın berisinde tanıklarınızı çağırın*”. [Gülle I 2004; 10 s.]

RK okı-/okıl-

Anıñ üçün kim **okı**dılar tañrıñı ogul kız. 33b/1=019/091 [Ata; 2004] “*Rahman için bir çocuk iddia ettiler diye*” . 019/091 [Gülle II 2004; 394 s.]

Kamuğ bodun **okı**mur anıñ bitigiñä. 33b/1=045/028 [Ata;2004] “*Her ümmet kitabına çağırılır*” 045/028 [Gülle III 2004; 302 s.]

“Okumak” fiili Türkçe Sözlük’te fiilin kazandığı bütün anlamlar da dikkate alınarak “**1.** yazıya geçirilmiş bir metne bakarak bunu sessizce çözümleyip anlamak. **2.** Yazılmış olan metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek bilgi edinme yolu. **3.** Konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmenin yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak. **4.** Sesli olarak veya ezgi ile söylemek. **5.** Bir şeyin anlamını çözmek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

6. Bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak. 7. Hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup, üfleme. 8. Bir yere çağırarak, davet etmek” (Türkçe Sözlük:1103a) olarak tanımlanmıştır. oku- fiili 13. yüzyıl öncesi metinlerinde “okı-” (ED 79a) okumak, çağırarak anlamı ile tanıklanmıştır. Bilinmeyenleri öğrenme yollarından biri, belki de en önemlilerinden biri okumadır. Tabii burada okumaktan kast edilen şey İslâmiyet’in kutsal kitabı Kur’ân olduğu için “okumak çözümlemektir, okumak öğrenmektir, okumak çalışmaktır, okumak ezi ile söylemektir, okumak anlamını çözmektir, okumak davet etmektir, okumak ibadet etmektir” metonimlerini çıkarabiliriz. **Okı-/okıçı/okıgıcı/okıgu/okıl-/okın-/okış-/okıt-/okıtsa-okıtçı** sözcükleri bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

5. Orlaguçı

Çağırıcı, haber verici. Sözcük ilk kez TİEM’73 te tanıklanmıştır.

kaçan et(t)i ärsä anlarğa etigläri (8) kıldı suw eĞişi kaÇaşınıñ yüki içindä yana orladı **orlaguçılar** ay silär tewälig arķışlar silär (9) oğrılar silär. [Kök; 2004. TİEM 73 179r/8=012/70]. “Onlara donanımlarını donattığında su kabını kardeşinin yükünün içine koydu, ardından bir çağırıcı: ‘Ey kabile! Gerçekten siz hırsızlarsınız!’”. [Gülle II; 2004; 131]

“Orlaguçı çağırandır. Çağırarak seslenmektir. Seslenmek haber vermektir. Haber vermek davet etmektir. Davet etmek önemsemektir”. Orlaguçı sözcüğü bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

6.1. Saw

DLT’de saw “Söz, haber, salık, mektup, risale, kısa hikâye, şöret, san” Haberler, salıklar. [Atalay; 1986 DLT I 154]]

KB’de

Bagırsak kişiniñ sözi tut **sawı**

Bu söz **saw** sağa bolğa devlet awı [Arat;1979; KB I 1358] “Samimi insanın sözünü ve öğüdünü tut, bu söz ve öğüt sana devlet awı olsun”.

TİEM 73

käçmişläri sözlägil bolğay kim anlar **saw** pänd bulğaylar. 129r/3=007/176 [Kök 2004;123 s] “Haydi sen o kısıyı anlat, belki onlar düşünürler”. 007/176 [Gülle;2004;518 s.]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Saw “*Haberdir. Salıktır. Bilgi vermektir. Haber iletmeştir*” metonimilerini çıkarabiliriz. Saw sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

6. 2. Sawçı

Haberler, salıklar. Buradan alınarak elçiye sawçı denir. Çünkü elçi bir takım haberler söyler ve yazılan şeyi eriştirir. Sawçı güveyiler, kayımlar, dünürler arasında gelip giden elçilik yapan kişi. Çünkü sawçı onun sözünü buna, bunun sözünü ona anlatır. [Atalay; 1986 DLT I 154]

KB’de

Habib *sawçı* yolu meni yettâçi

Ol ok *sawçı* bolsu elig tutaçtı [Arat; 1979 KB I 388] “*Sevgili peygamberin yolu beni selamete götürecektir. O peygamber bana şefaât eylesin*”.

TİEM 73’te

nâk kâldi mü saña mûsâ *sawçı* habâri 228v/7=020/009 [Kök;2004; 228 s].“Sana Musa peygamberin haberi geldi mi?” 020/009

sawçı “*Haber getirendir. Haber getiren aracılık edendir. Arayı yapandır, İyiliğe çağırandır. Güzele davet edendir*” metonimilerini çıkarabiliriz. Sawçı sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

7. tildâm

“Haberci, peygamber, iyi konuşan, hatip” XI. Yüzyıl metinlerinde yalnız KB’de tanıklanmıştır.

negü ter eşitgil kişi *tildâmi*

kamuğ kılgu işkâ kâñâş ol âmi [Arat;1979; KB I 5651]“*Dinle! İnsanlara haber getiren nebi ne der; her yapılacak işe meşveret ile çare bul*”.

Buradan “*Peygamber elçidir. Elçi habercidir. Haberci iyi konuşandır. İyi konuşan hatiptir. Hatip dinletendir*” Metonimilerini çıkarabiliriz. tildâm sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

8. ündâ-/ündâğçi/ündâl-/ündâ-/ündânil-/ünlâ-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

8.1 ündä- sözcüğü DLT, KB ve TİEM 73'te tanımlanmıştır. Çağırarak, davet etmek anlamına gelir.

DLT'te

“Ol mâni **ündâdi** = o beni çağırırdı” [Atalay 1985; DLT I 273]

KB'de

olar kuş ünün tüzdi **ündâr** için

silig kız okır tæg köñül bärmişin [Arat;1979; KB I 75] “*Kuş sesine ahenk vererek eşine seleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiği çağırıyor*”.

Buradan “*Ündemek seslenmektir. Ses haberdır. Haber çağırır. Çağrı davet etmektir*” metonimlerini çıkarabiliriz. Ündä-sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz'iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

8.2. ündägçi

Davetçi, davet eden çağırarak. Sözcük ilk kez TİEM 73 te tanımlanmıştır.

ol kün uÇu barğaylar **ündägçkä**. 233v/6= 020/108 [Kök;2004;233s.] “O gün davetçiye uyarlar”. = 020/108

ündägçi biri tarafından görevlendirilmiş Kut, güç ve pay sahibi kişidir. “*ündägçi davet edendir. Davet eden çağırandır. Çağırarak haber verendir. Haber veren iletendir. İleten ulaştırandır. Ulaştıran uzağı yakın edendir. Bilinendir*” metonimlerini çıkarabiliriz. Ündä- sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz'iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

8.3. ündäl-

Çağrılmak, davet edilmek. Sözcük ilk kez TİEM 73'te tanımlanmıştır.

kaçan kâldi ärsä **ündüldi** ay müsä 228v/9=020/011 [Kök;2004;228 s.] “*Geldiği zaman ey Musa diye çağırıldı*”. 020/011

Buradan “*ündäl- davet edilmektir. Davet edilmek çağrılmaktır. Çağrılmak hatırlanmaktır, değer verilmektir. Değer verilmek önemsenmektir*” Metonimlerini çıkarabiliriz. Ündä- sözcüğü ile bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz'iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

8.4. ündän-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Çağrılmak, davet edilmek. Sözcük ilk kez TIEM 73'te tanıklanmıştır.

ündänürlär tañrıñıñ kitābı tapa hūkm kılsun anlarınñ arasında.40r/7=003/023 [Kök;2004;36 s.] “*Aralarında hüküm vermesi için Allahın kitabına çağrılıyorlar*”. 003/023

8.5. ündänil-

Çağrılmak, davet edilmek. Sözcük ilk kez TIEM 73'te tanıklanmıştır.

yığlınmasun tanuqlar kıayu vaqtın kim **ündänik**sälär. 236v/8=002/282 [Kök;2004;32 s.] “*Tanıklar çağrıldıklarında kaçınmasınlar*”. 002/282

8.6. ünlä-

Çağırılmak, davet etmek. Sözcük ilk kez TIEM 73'te tanıklanmıştır.

aqrın yinçgä bolğay **ünlä** rahmān tañrıka eşitmägäy sän mägär aqrıqına. 233v/7=020/108 [Kök;2004; 233 s] “*Rahmandan ötürü sesler kısılmıştır, artık hisilti dışında bir şey duymazsın*”. 020/108

“Çağırılmak davet etmektir. Davet etmek seslenmektir. Seslenmek haber vermektir. Haber vermek bilgilendirmektir. Bilgilendirmek aydınlatmaktır. Aydınlatmak yol göstermektir. Bol göstermek öncülük etmektir” metonimileri çıkarılabilir. **ündä-/ündägçi/ündäl-/ündä-/ündänil-/ünlä-** sözcükleri bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

9. Yalawaç/Yalafar

Sözcük DLT’ de yalawaç/yalafar; KB de yalawaç, TIEM 73’te yalawaç/yalawaç şeklinde tanıklanmıştır.

Sözcüğe DLT’de Kaşgarlı “yalawaç” dahi lügattır kaydını düşer. [Atalay 1986; DLT I 47].

Yalafar sözcüğü için Kaşgarlı “*Hakanın gönderdiği elçiye verilen addır. Uygurca. Nitekim şu savda da gelmiştir. Yaş ot köymes, yalafar ölmes.*” der. [Atalay 1986; DLT I 47].

Sözcük KB’de

kalı basguka bulmasa sän yarı

yalawaç ıdıp sän bar illäş yorı [Arat;1979; KB I 2362] “*Eğer sen galip gelemezsen; elçi gönderip barış yap*”.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Sözcük TİEM 73'te yalavaç/yalawaç imlasıyla yazılmıştır.

kaçan kâldi ârsâ anlarğa **yalavaç** (6) tañrı üskindin könikâ tutuğlı anı kim olar birlâ arğura at(t)ılar. 12r/5=002/101 [Kök;2004; 11 s] “Onlara Allah katından yanlarındakini doğrulamakta olan bir peygamber gelince sırtlarının arkasın attılar”. 002/101

ay ağırlığ **yalawaç** tap ol saña tañrı nemâ kim uĞu bardı saña kertgünüglilârdin. 137r/6=008/064 [Kök;2004; 132 s] “Ey seçkin peygamber Allah, sana ve müminlerden senin peşinden gidenlere yeter”. 008/064

“Yalavaç/yalawaç/yalafar elçidir. Elçi seçilmiştir. Seçilmiş ayrıcalıklıdır. Ayrıcalıklı özeldir. Elçi habercidir. Haberci müjdecidir. Müjdecî iyiliktir. İyilik ışıktır. Işık aydınlatandır” metonimlerini çıkarabiliriz. **Yalavaç/yalawaç/yalafar** sözcükleri bütün söylenip parça kast edildiğinden parça-bütün ilgisi (cüz’iyet-külliyet ilgisi) kurulmuştur.

Sonuç

İnsanoğlu hep gizemin peşinden gitmiştir. Merak etmiştir, arzulanmıştır. Yukarıda ele aldığımız sözcüklere Türk milletinin yüklediği kavramlar tarihi duyarlılığının bir ifadesidir. Metonimik kavramlar Türk’ün dünyasında ve Türkçenin konuşulduğu her yerde ayrı bir önem taşımıştır. Soyut kavramlar ifade edilirken dilin yaratıcılık sihri ve milletin dünya görüşü ve adlandırma başarısı ortadadır. Haberleşme ile ilgili kullanılan sınırlı sayıdaki sözcükten hareketle Türkçenin soyut kavramları ifade ederken anlaşılır, akademik, milli, ilmi ve özgün kullanımları tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde Türkçenin ve Türkçe konuşurların ulaştığı seviye oldukça önemlidir. XI. yüzyılda Türk Dünyasının kullandığı haberleşme ile ilgili soyut sözcükler Türkçe konuşur ve yazarlarının dil yeteneğini de bize göstermektedir.

KONU KÜLLİYATI

ED CLAUSON Sir Gerard, (1972) **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford.

DLT ATALAY Besim (1998), **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi ve Dizini**, I- II-III-IV, Ankara.

DANKOFF Robert-KELLY James, (1982-1985), **Maḥmūd al-Kaşğarî : Compendium of the Turkic Dialects (Divan Lugat at -Turk)**, I-II-III, Harvard University Printing Office.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- KB** ARAT Reşit Rahmeti, (1999), **Ꞑutadęu Bilig**, I Metin, 4. Baskı, TDK, Ankara
- KB**, (1988), **Ꞑutadęu Bilig**, II Çeviri, 4. Baskı, TDK, Ankara.
- KB**, (1979), (Neşre Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN-Osman Fikri SERTKAYA- Nuri YÜCE), **Ꞑutadęu Bilig**, III İndeks, TKAE, İstanbul.
- TİEM 73** KÖK Abdullah, *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v/1-235v/2) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004. ; Suat Ünlü *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 235v/2-450r/7) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Rylands KT** ECKMANN Janos, *Middle Turkic Glosses Of The Rylands Interlinear Koran Translation*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. ; Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş – Metin – Notlar, Dizin*, Ankara, TDK, 2004.
- Anonim Tefsir** BOROVKOV A.K., *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv.* Akademiya Nauk SSSR İstitut Narodov Azii. Moskova, 1963. (Türkçe Çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoęlu, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII Yüzyıllar)*, TDK, Ankara, 2002). Halil İbrahim Usta, *XIII. Yüzyıl Doęu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1978) **Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi**, DTCF Yay.:Ankara.
- AKSAN, Doğan (1990), **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dil Bilim**, I-III C. TDK, Ankara.
- AKSAN Doğan (1995) **Şiir Dili Ve Türk Şiir Dili**, Engin Yayınevi:Ankara.
- AKSAN Doğan (2000) **Türkçenin Söz Varlığı**, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- ARAT Reşit Rahmeti (1975), **Ķutadġu Bilig**, I Metin, 2.Baskı, TDK, Ankara
- ARAT Reşit Rahmeti (1979), (Neşre Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN-Osman Fikri SERTKAYA- Nuri YÜCE), **Ķutadġu Bilig**, III İndeks, TKAE, İstanbul.
- ATALAY, Besim (1986), **Divanü Lūgat-it-Türk Tercümesi**, I-II-III, 2. Baskı, Ankara, 1985,1986, 1986; IV, 2.Baskı, (Dizin “Endeks”), Ankara.
- BOROKOV, A. K., (2002), (Rusçadan Çeviren), USTA, Halil İbrahim, AMANOĖLU Ebülfez, **Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. - XIII. Yüzyıllar)**, TDK, Ankara.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972) **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford.
- DANKOFF, Robert, KELLY, James (1982-1985), **Mahmūd al-Kaşġarī : Compendium of the Turkic Dialects (Divan Lugat at –Turk)**, I-II-III, Harvard University Printing Office.
- ECKMANN, J. (1976), **Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation**, Budapest.
- ERDEM, Melek (2003), **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, Ankara.
- ERDEM, Melek (2004) “Maġrupi’nin Şiirlerinde Metonimi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, ss. 55-63.
- GÜLLE, Sıtkı (1999), **Kelime Anamlı Kur’an-ı Kerim Meali**, I-III, İstanbul
- HOWELL, Steve R. (2000) “Metaphor, Cognitive Models and Language” *McMaster University*, www.steverhowell.com/lakoff.pdf (20.02.2007).
- KEMAL, Maġfiret (2003), **Buddhist Türk Çevresi Eserlerinde Metafor**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü DoktoraTezi.
- KÖK, Abdullah (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü DoktoraTezi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- KÖK, Abdullah (2004 a), **Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinde Metonimli Kullanımlar Üzerine**, ÇTAS; Ankara.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark (2005) *Metaforlar (Hayat, Anlam ve Dil)*, Paradigma:İstanbul.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK GRAMERİ-I İSİM, BilgeOğuz,İstanbul.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), **Divânü Lugâti't-Türk'te Beden İle İlgili Aktarmalı Sözcükler: "Yüz Ve Gönül" Sözcükleri Örneğinde**, Uluslararası Türk Kültüründe Beden Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2008), **Orhun Yazıtları**, TDK Yay.:Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU, **Türkçe Sözlük**; Ankara, 2005.
- YAYLAGÜL, Özen (2006) "Divânü Lugati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Mart 2006, ss.77-88.